

BURDUR İLAHİYAT DERGİSİ

Burdur Theology Journal

(Haziran / June 2023) Sayı 6 | e-ISSN: 2980-2407

Makâsîdü'ş-Şerîa Bağlamında Dijital Dünyada Aklın Korunması

Protection of Mind in the Digital World in the Context of Maqasid al-Shariah

ZEHRA EMİNOĞLU

orcid.org/0000-0003-2887-1476

zehra.eminoglu@hotmail.com

Akdeniz Üniversitesi | <https://ror.org/01m59r132>

Arş. Gör., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Antalya, Türkiye
Res. Asst., Akdeniz University, Institute of Social Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Antalya,
Turkey

Atıf | Cites As

Eminoğlu, Zehra. "Makâsîdü'ş-Şerîa Bağlamında Dijital Dünyada Aklın Korunması". *Burdur İlahiyat Dergisi* 6 (Haziran 2023), 65-82.

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü/Article Types	: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received	: 01 Ekim/October 2022
Kabul Tarihi/Accepted	: 16 Mayıs/May 2023
Yayın Tarihi/Published	: 10 Haziran/June 2023

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Yayıncı: Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Published by: Burdur Mehmet Akif Ersoy University Theology Faculty.

Burdur, Türkiye.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Zehra EMİNOĞLU.

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Etik Bildirim/Complaints: ifd@mehmetakif.edu.tr

Telif Hakkı & Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Protection of Mind in the Digital World in the Context of Maqasid al-Shariah

Abstract

The phenomenon of digitalization causes some socio-cultural, economic, psychological, moral and legal problems as well as the convenience it provides in terms of life practices. Although the interaction between actions and people on digital platforms may seem virtual, the results are real. This makes the digital world the subject of law. The consequences of cyberbullying, targeting, insults and slander, fake news and violating privacy in virtual media appear with more severe consequences in social life. The mentioned issues make human relations and their results in this environment, which is actually a simulation, the subject of fiqh in terms of moral and conscientiousness. It is not possible for digitalization, which is a new concept, to be mentioned directly in holy texts and classical sources. For this reason, it seems necessary to solve at least some of the problems caused by digitalization on the basis of the general principles of Islamic legal theory and maqasid al-shariah. At this point, the principles of the maqasid al-shariah regarding the necessary must be accepted as valid in the digital world as they are in real life. For instance, increasing hate speech and Islamophobia with social media necessitate the protection of religion. Suicide as a result of cyberbullying, sharing that harm human dignity, and transhumanism, which is defined as an intervention to the human body as a result of digitalization, necessitates the protection of life, mind and generation. Digital diseases and games, which entered the literature of the World Health Organization in 2018, require the protection of the mind. Virtual currency grievances and the misleading digital product market necessitate the protection of the goods. The main purpose of this study is to consider digitalized life in terms of Islamic law, based on the principle of "protection of the mind" of maqasid al-shariah.

Keywords: Digitalization, Maqasid al-Shariah, Mind Protection, Islamic Law, Digital Media, Artificial Intelligence.

Makâsîdü's-Şerîa Bağlamında Dijital Dünyada Aklın Korunması*

Öz

Dijitalleşme olgusu, yaşam pratikleri açısından sağladığı kolaylıklar yanında sosyo-kültürel, ekonomik, psikolojik, ahlâkî ve hukukî birtakım problemlere sebep olmaktadır. Dijital platformlardaki eylemler ve insanlar arasındaki etkileşim sanal görünse de doğurduğu sonuçlar gerçektir. Bu durum dijital dünyayı hukukun konusu yapmaktadır. Sanal mecralardaki siber zorbalığın, hedef göstermenin, hakaret ve iftiranın, yalan haberin, mahremiyeti ihlal etmenin neticeleri sosyal hayatta daha ağır sonuçlarla karşımıza çıkmaktadır. Sözü edilen hususlar aslında simülasyon olan bu ortamdaki insan ilişkilerini ve bunların sonuçlarını ahlâkî ve vicdanî yönüyle fiqhın konusu haline getirmektedir. Yeni bir kavram olan dijitalleşme doğrudan naslarda ve klasik kaynaklarda geçmemektedir. Bu sebeple dijitalleşmenin ortaya çıkardığı problemlerin en azından belli bir kısmının İslâm hukukunun genel ilkeleri ve makâsîdü's-şerîa esas alınarak çözüme kavuşturulması zorunlu görünmektedir. Bu noktada makâsîdü's-şerîanın zâruriyyâta dair ilkeleri gerçek hayatta olduğu gibi dijital dünyada da geçerli kabul edilmelidir. Örneğin, sosyal medya ile artan nefret söylemi ve İslamofobi inancın korunmasını; siber zorbalık sonucu yaşanan intiharlar, insan onurunu zedeleyen paylaşımlar ile dijitalleşmenin bir sonucu olarak insan bedenine müdahale şeklinde nitelendirilen transhümanizm nefsin, aklın ve neslin korunmasını; 2018'de Dünya Sağlık Örgütü'nün de literatürüne giren dijital hastalıklar ve oyunlar aklın korunmasını; sanal para mağduriyetleri ve yanıltıcı dijital ürün pazarı malın korunmasını zorunlu kılmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı dijitalleşen hayatı, makâsîdü's-şerîanın "aklın korunması" ilkesine dayanarak İslâm hukuku açısından ele almaktır.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Makâsîdü's-şerîa, Aklın Korunması, İslâm Hukuku, Dijital Medya, Yapay Zekâ.

Summary

With digitalization, there is a transformation in many areas. With this transformation, cultural, social, economic, educational, etc. fields are reinterpreted. In addition to the transformation experienced, many psychological and physiological effects arise as a result of the relationship that people establish with technology, depending on this digitalization. The lack of self-control in the use of digital media and the use of smart products, and the fact that users see social media as an area of unlimited freedom have negative consequences. The results make the phenomenon of digitalization a research topic of different disciplines. When we consider the virtual world in terms of Islamic law, we see that many new issues that do not exist in classical works appear. At this point, studies such as using social media fiqh and using digital media according to Islamic criteria have begun. General religious rules, moral and conscientious principles should be adopted not only in real life, but also in digital life. As a matter of fact, in digital media, people think that they are more free and unlimited in their actions, and they cause consequences that directly affect people. At this point, when we consider the phenomenon of digitalization in terms of Islamic law, it is necessary to make the maqasid al-shariah, which is the most basic purpose of religion, functional in this fluid medium. As a matter of fact, the digital world in terms of content and usage; necessitates the protection of belief, self, progeny, mind and property.

* Bu makale, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde devam eden "İslâm Hukuku Açısından Dijital Medyada Kişisel Hakların Korunması" başlıklı doktora tez çalışması esas alınarak hazırlanmıştır./This article has been prepared on the basis of the doctoral thesis titled "Protection of Personal Rights in Digital Media in terms of Islamic Law", which is ongoing at Akdeniz University Social Sciences Institute.

The relations between people in the virtual media are directly related to the law. It is a conscientious obligation that people take responsibility for their actions and behave with this awareness and morality.

This study deals with the effects of digital media on the mind and the possibility of protecting the mind in digital media. Religion attaches great importance to reason. Because it is essential to be smart in order to understand the religion and be the addressee. At this point, religion forbids things that harm the mind. Islamic law sets out principles that keep people away from situations that will corrupt, remain inactive, and confuse people. When we examine the issue of protecting the mind, which is one of the principles of the maqasid al-shariah, in the classical fiqh sources, alcohol comes first among the elements that harm the mind. Protecting the mind is provided by the prohibition of alcohol and similar products. When we come to this period, it is possible to say that besides alcohol, digital media has many effects on the mind.

In this article, the negative effects of digitalization are mostly discussed. Because the subject of the study is to protect the mind in digital media. As a matter of fact, to “protect” something means there is a threat and harm. Studies on this subject reveal the harm that smart screens and digital media cause to the mind. Diseases are in the literature of the World Health Organization as digital diseases show the damage on people's perceptions and mental functions. In addition, the increase in the use of screen time of smartphones due to the widespread use of the Internet and social media has some negative consequences. Of course, it is not possible to escape from the digitalized world. Staying away from completely digital products is not offered as a solution. Because digital technologies bring convenience in many areas of life. For instance from Islamic law point, there are studies that offer the angle that algorithms used in digital media can be used at the point of digital fatwa. We have included these studies in the text.

Knowing the effects of digitalization on the mind helps to raise awareness of it and awareness of its harms. . Plus, by drawing attention to the importance of media literacy, people can be made to read the digital world with a more critical approach.

In this article, document analysis method has been applied. In this article, which includes interdisciplinary issues, it is aimed to draw attention to current digital issues related to Islamic law due to the transformation of communication technologies, and to emphasize that maqasid al-shariah is valid in the virtual world as well as in real life. In particular, the principle of protecting the mind should also be functional in digital media. In this study, we tried to reveal the effects of digital media and the products used accordingly on the mind. First of all, we have talked about maqasid al-shariah and five principles (protection of faith, protection of soul, protection of generation, protection of mind, protection of property). We have discussed how and by whom this subject is handled in classical fiqh works. We evaluated the possibility of preserving the mind through makâsîd within the framework of maslahat and sedd-i zerâi’. We explained the effects of digitalization on the mind and in this context, digital diseases that entered the literature of the World Health Organization. As a result, when we evaluate digitalization in terms of fiqh; we have emphasized the importance of considering basic religious and moral rules in the use of social media. When all the data on the subject are evaluated in the article; we have concluded that within the framework of the principles of sedd-i zerâi’ and maslahat one of the evidences of fiqh, limitations can be made on the use of digital media at a point that threatens human mental health, based on the principle of sedd-i zerâi’, and that opportunities can be used within the framework of maslahat, as well as limitations.

Özet

Dijitalleşme ile birçok alanda dönüşüm yaşanmaktadır. Bu dönüşüm ile kültürel, sosyal, ekonomik, eğitim vb. alanlar yeniden yorumlanmaktadır. Yaşanan dönüşümün yanında dijitalleşmeye bağlı olarak insanın teknoloji ile kurduğu ilişki tarzının sonucunda birçok psikolojik ve fizyolojik etkiler de ortaya çıkmaktadır. Dijital medyanın ve akıllı ürünlerin kullanımı noktasında herhangi bir öz denetim olmaması, kullanıcıların sosyal medyayı sınırsız bir özgürlük alanı olarak görmesi olumsuz neticeler doğurmaktadır. Ortaya çıkan sonuçlar dijitalleşme olgusunu farklı disiplinlerin araştırma konusu haline getirmektedir.

Sanal dünyayı İslâm hukuku açısından ele aldığımızda klasik eserlerde olmayan birçok yeni meselenin tezâhür ettiğini görmekteyiz. Bu noktada sosyal medya fıkı ve dijital medyayı İslâmî ölçülere göre kullanma gibi çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Genel dini kaidelerin, ahlâkî ve vicdanî ilkelerin sadece gerçek yaşamda değil, dijital yaşamda da benimsenmesi gerekmektedir. Nitekim dijital medyada insanlar eylemlerinde daha özgür ve sınırsız olduklarını düşünmekte ve insanı doğrudan etkileyen sonuçların yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu noktada dijitalleşme olgusunu İslâm hukuku açısından ele aldığımızda dinin en temel gayesi olan makâsîdü’ş-şerîayı bu akışkan mecrada da işlevsel hale getirmek gerekiyor. Nitekim dijital dünya içerik ve kullanım yönüyle; inancın, nefsin, neslin, aklın ve malın korunmasını gerekli kılmaktadır. Sanal medyada insanların birbirleriyle olan ilişkileri doğrudan hukuk ile ilgilidir. İnsanların yaptıkları eylemlerde sorumluluk sahibi olması, bu bilinç ve ahlak ile davranması vicdanî bir yükümlülüktür.

Bu çalışma, dijital medyanın akıl üzerine etkilerini ve dijital medyada aklın korunmasının imkânını konu almaktadır. Din akla çok önem verir. Zira dini anlamak ve hitaba muhatap olmak için akıllı olmak şarttır. Bu noktada din akla zarar veren şeyleri yasaklar. İslâm hukuku insanın zihnini bozacak, atıl hale getirecek, bulandıracak durumlardan insanı uzaklaştıran ilkeler ortaya koyar. Makâsîdü’ş-şerîanın ilkelerinden biri olan aklın muhafazası konusunu klasik fıkıh kaynaklarında incelediğimizde akla zarar veren unsurların başında içki gelmektedir. Aklı

korumak da içki ve benzeri ürünlerin yasaklanması ile sağlanmaktadır. Bu döneme geldiğimizde içkinin yanında dijital medyanın akıl üzerine birçok etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

Bu makalede daha çok dijitalleşmenin olumsuz etkileri ele alınmaktadır. Çünkü çalışmanın konusu, dijital medyada akli korumaktır. Nitekim bir şeyi “korumak” demek, ortada bir tehdit ve zarar var demektir. Bu konuda yapılan çalışmalar akıllı ekranların ve dijital medyanın akla verdiği zararları ortaya koymaktadır. Dünya Sağlık Örgütü’nün dijital hastalıklar olarak literatürüne giren hastalıklar insanların algıları ve akli fonksiyonları üzerindeki zararları göstermektedir. Bunun yanında İnternet’in yaygınlaşması ve sosyal medyaya bağlı olarak akıllı telefonların ekran süresi kullanımının artması da olumsuz birtakım sonuçlar doğurmaktadır. Elbette dijitalleşen dünyadan kaçmak mümkün değildir. Çözüm olarak tamamen dijital ürünlerden uzak kalmak sunulmamaktadır. Çünkü dijital teknolojiler hayatın birçok alanında kolaylıklar da getirmektedir. Örneğin, İslâm hukuku açısından baktığımızda dijital medyada kullanılan algoritmaların dijital fetva noktasında kullanılabilmesi bakımından sunan çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalara metin içerisinde yer verdik.

Dijitalleşmenin akıl üzerindeki etkilerini bilmek, onun zararlarına karşı farkındalığı ve bilinç düzeyini yükseltmeyi sağlar. Bunun yanında medya okuryazarlığının önemine dikkat çekerek insanların dijital dünyayı daha eleştirel bir yaklaşımla okumalarını sağlamak gerekir.

Bu çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Disiplinler arası konuları içeren bu makale, iletişim teknolojilerinin dönüşümüne bağlı olarak İslâm hukuku ile bağlantılı olan güncel dijital meselelere dikkat çekmek, makâsıdü’ş-şerîanın gerçek hayatta geçerli olduğu gibi sanal dünyada da geçerli olduğunu vurgulamaktadır. Bilhassa aklın korunması ilkesinin dijital medyada da işlevsel olması gerekmektedir. Bu çalışmada dijital medyanın ve buna bağlı olarak kullanılan ürünlerin akıl üzerine etkilerini ortaya koymaya çalıştık. İlk olarak makâsıdü’ş-şerîayı ve zaruriyyattan sayılan beş ilkeden (inancın korunması, nefsin korunması, neslin korunması, aklın korunması, malın korunması) bahsettik. Klasik fıkıh eserlerinde bu konunun kimler tarafından nasıl işlendiğini ele aldık. Makâsıd yoluyla aklın korunmasının imkânını, maslahat ve sedd-i zerâi’ çerçevesinde değerlendirdik. Dijitalleşmenin akıl üzerinde etkilerini ve bu bağlamda Dünya Sağlık Örgütü’nün literatürüne giren dijital hastalıkları anlattık. Sonuç olarak dijitalleşmeyi fikhî açıdan değerlendirdiğimizde; sosyal medya kullanımında temel dinî, ahlâkî kuralları göz önünde bulundurmanın önemini vurguladık. Makalede konuya dair tüm veriler değerlendirildiğinde; fikhî delillerinden sedd-i zerâi’ ve maslahat ilkeleri çerçevesinde, dijital medya kullanımı ile ilgili olarak insan akıl sağlığını tehdit eden bir noktada sedd-i zerâi’ ilkesinden yola çıkarak sınırlandırmalara gidilebileceği ve maslahat çerçevesinde de olanaklardan istifade edilebileceği gibi sınırlamalar da getirilebileceği sonucuna vardık.

Giriş

Günümüzde artık hayatın reelden ibaret olmadığını, sanal dünyaya doğru aktığını görmekteyiz. Bugün dijital dünya olarak tanımladığımız bu akışkan mecra, aslında sonuçları itibarıyla insanı doğrudan ilgilendirdiği için hukukun konusu olmaktadır. Sosyal hayatta hukukun şahsî haklar çerçevesinde insana verdiği hakları kullanma özgürlüğünün sanal dünyada da kullanılması olağandır. Ancak sanal alem, özelde ise sosyal medya insanlar tarafından sınırsız bir hak kullanma alanı gibi algılanmaktadır. Kullanılan bu hakların sınırlarının belirlenmesi ve sorumlulukların tespit edilmesi gerekmektedir.

Antik dünyada tragedya oyunlarında tiyatrocular, maske (mask) takar ve bu maskeleri taktıktan sonra çok rahat bir şekilde gerek bir şahsa gerek yöneticilere yönelik hakaretlerde bulunurlardı. Genellikle mizah adı altında ve maskelere güvenerek bunu yaparlardı. Antik dünyadaki bu maskeler bugün ‘sosyal medya’ olarak karşımıza çıkmaktadır. Dijital kullanıcılar bu sanal maskeyi takarak istedikleri kişilere hakaret etmekte ve iftira atabilmektedirler. Böylece dijital mecralar insan onurunun kolayca zedelendiği platformlar olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlar, gerçek hayatta insanların yüzüne söyleyemeyecekleri çirkin sözleri, sosyal platformlarda kolaylıkla söyleyebilmektedirler.

Dijital medyanın insan hayatı üzerindeki bu etkilerinin yanında öncelikle insanın akli ve zihni üzerinde de ciddi sorunlara sebep olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu noktada İslâm hukukunun gayelerinden biri olan ‘aklın korunması’ ilkesi, dijital medya kullanımında dikkate alınması gereken bir ilkedir. Bu ilke gerçek hayatta, içkinin akla verdiği zararlar sebebi ile içki ve benzer maddelerden insanı korurken, sanal hayattaki çevrim içi oyunlar, bağımlılık içeren uygulamaların akla verdiği zararlar sebebi ile oluşan hastalıklardan da korumayı gerekli kılar. Nitekim bu çevrim içi oyunların sebep olduğu hastalıklar Dünya Sağlık Örgütü (WHO)

literatürüne girmiş, bu hastalıkların zihinsel gelişime ve akla ciddi zararlar verdiği ortaya konmuştur.¹

Bugün dijitalleşmenin getirdiği birtakım teknolojik çalışmalar insan neslini, bedenini, aklını tehdit eden etik problemler taşıyan düzeydedir. Örneğin dijitalleşmenin bir sonucu yaratılışa ve insan bedenine müdahale olarak nitelendirilen ‘transhümanizm’² dikkate değer bir konudur. Bu teknolojik çalışmalar, genetik koda müdahale, sentetik uzuvlar üretme gibi insan bedenine müdahaleler içermektedir.³ Bu bağlamda “sibernetik protezler, hafıza kuvvetlendirici bellekler veya çiplerin kullanımıyla insan-makine birlikteliği gerçekleşecek ve insan, yarı robotik bir yapıya dönüşecektir.”⁴

1. Makâsîdü'ş-Şerîa

Makâsîd kavramı maksîd teriminin çoğulu olup, amaç, gaye, niyet, ilke anlamlarına gelmektedir.⁵ Arap dilinde genel olarak bir şeyi kastetmek, bir şeye yönelmek, bir şeyi kırmak veya bir şeyin dolu olması anlamlarında kullanılır. Şerî'at ise sözlükte, “bir yöne doğru açılarak uzayıp gitmek, açık olmak, açık hale getirmek” anlamlarındaki şer' kökünden türemektedir. Şerîat (çoğulu şerâi') ve şir'at kelimeleri, “insanların ya da hayvanların su içtiği, açıkta olan ve kesilmeyen akarsu; bu suya giden yollar” mânalarına gelmektedir. Şeriat/şer' kelimesi klasik döneme ait literatürde geniş ve dar olmak üzere iki anlamı belirtmek için kullanılmaktadır. Geniş anlamda şeriat kavramı ile Allah tarafından insanlar için din olarak öngörülen hükümler bütünü kastedilmektedir.⁷ Dar anlamda kullanıldığında şeriat terimiyle, yalnız değişime konu olabilen hükümler, her peygambere ve onun tebliğ dönemine göre farklılaşabilen hükümlerin yanı sıra Kur'ân ve Sünnet'teki neshe açık hükümler ile ictihâdî hükümler de kastedilmektedir. Yani dar anlamıyla şeriat, “amelî hükümler bütünü” diye tanımlanabilir.⁸ İslâm hukuk literatüründe, kanun koyucunun, vaz' ettiği hükümlerde gözettiği bu hedef ve gayelere “Makâsîdü'ş-Şerîa” denilmektedir.⁹ Bilginlerin büyük çoğunluğu Allah'ın koyduğu bütün hükümlerde mutlaka bir takım ana gâyeleri hedeflediği ve bu gâyelerin neticesi itibarıyla insanlar için fayda sağlama, onlardan zararı giderme ve dünyayı şerlerden temizleme noktasında birleştiği hususunda fikir birliği etmişlerdir.¹⁰

Şari'nin koyduğu hükümlerin teşri' sebebi ve hikmeti naslarda zikredilmektedir.

“Allah sizin için kolaylık diler, zorluk dilemez”¹¹

¹ <https://www.who.int/news-room/q-a-detail/addictive-behaviours-gaming-disorder/> (Erişim Tarihi: 11.05.2021, WHO released the 11th revision of the International Classification of Diseases (ICD-11) in mid-2018.

² Transhümanizm fikrinin ilk kez ortaya çıktığı 1920'ler ve kavramsallaştığı 1950'li yıllar olsa da pratik anlamda dijital çağla birlikte çalışmalara başlanmıştır. (Geniş bilgi için bakınız: Mahir Fatih Ünal, “Dijitalleşmenin Transhümanizme Etkisi”, *Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi*, 2 (Bahar, 2019), 34.

³ Ünal, M. F. “Dijitalleşmenin Transhümanizme Etkisi”, 30.

⁴ Ünal, M., F. “Dijitalleşmenin Transhümanizme Etkisi”, 34.

⁵ Boynukalın, Ertuğrul, “Makâsîdü'ş-Şerîa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 27/423-426, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

⁶ Ahmed b. Fâris el-Kazvîni, *Meşkâ'isü'l-luğa*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 5/95; Muhammed b. Mukrim İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, (Beyrut: Dâru Sâdr, 1414/1994), 8/175.

⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. nşr. Ebû İshak İbrâhim, (Kahire, 1966), 1-20, 163.

⁸ Talip Türçan, “Şeriat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019) 38/571-572.

⁹ Türçan, T., “Şeriat”, 571-572.

¹⁰ Zekiyüddîn Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, 413.

¹¹ Bakara/2, 185.

“(…) Allah sizin üzerinizde bir güçlük yapmayı dilemez. Fakat iyice temizlenmenizi ve üzerinizdeki nimetini tamamlamasını ister ki şükredesiniz.”¹²

Makâsıd kavramı daha çok teorik olarak 5. ve 8. yüzyıl arasında gelişmiştir. Makâsıd teorisine katkı sağlayan bazı fakihler Cüveynî (v. 478/1085), Gazzâli (v.505/1111), Şâtıbî (v. 590/1194), İbn Abdisselâm (v. 660/1262), Karâfî (v. 684/1285) ve İbn Kayyim el-Cevziyye (v. 751/1350)'dir.¹³ Makâsıdı, mesâlih kavramı ile ifade eden İslâm hukukçuları da bulunmaktadır. Cüveynî makâsıd, mesâlih ve âmme terimlerini beraber kullanmıştır. Gazzâli, *Müstasfâ* adlı kitabında makâsıdı, mesâlihi mürsel olarak ele alır¹⁴ ve “Maslahattan kastettiğimiz Şâri'nin maksadının korunmasıdır.” diye ifade eder.¹⁵

Dinin koyduğu şer'î hükümlere baktığımızda, bu hükümlerin insanların maslahatlarını öncelediğini görürüz. “Yani diyebiliriz ki; Şâri'nin hükümleri koymadaki maksadı insanların maslahatına dayanır. Bu bakımdan maslahat ve makâsıd birbirine yakın kelimelerdir. İbnü'l-Hâcib (v. 646/1249) şer'î hükümlerin maksadının ya maslahatın celbi ya da mefsetetin def'inden oluştuğunu bildirir.¹⁶ Dolayısıyla makâsıdü'ş-şerîa, insanların maslahatını sağlamak veyahut insanlardan mefsetedi defetmektir. Maslahatların dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki kısmı vardır: “Maslahat-ı dünyeviye; dünya işlerinin intizamını temine hâdim bir takım münzir şeylerin meydana gelmesine mâni, içtimâî hayatın refah ve saadetine vesile olan herhangi bir şeydir.”¹⁷ “Maslahat-ı diniyye ise; zihni hurafelerden, bâtil fikirlerden kurtaran, fikri tenmiye, nefsi tezkiye, ahlâkî tezhip ve terbiye ederek, ruhu güzel itikatlar, güzel ameller ile tezyin ve tekmil eylemek keyfiyetidir.”¹⁸ Müteahhirîn fukahâsından olan İbn Abdisselâm, Karâfî ile Şâtıbî makâsıd teorisine katkı sağlamışlarsa da net bir tanım yapmamışlardır. Makâsıdü'ş-şerîanın tanımına dair İbn Âşûr (v. 1973) genel ve özel diye ikiye ayırarak yaptığı tanımlamaya göre genel makâsıd; “Hukuk normlarının özel bir türüne ait olacağını düşünemeyeceğimiz bir şekilde, bütününde veya çoğunda Şâri' tarafından göz önüne alınmış mâna ve hikmetlerdir.” Özel anlamda makâsıd ise; “Şâri'in insanların özel hukukî tasarruflarında onların yararlı amaçlarını gerçekleştirmek veya genel menfaatlerini korumak için hedeflediği niteliklerdir.”¹⁹ Zuhaylî'ye (v. 2015) göre ise şeriatın maksadı, “Hukuk normlarının hepsinde ya da çoğunda gözetilen hikmetler ve gâyelerdir ya da Şâri'in her bir hukuk normunda vazettiği sırlardır.”²⁰ Muâsır âlimlerden Raysûnî'ye göre ise; “Kulların maslahatını gerçekleştirmek için şerîat tarafından vaz' edilen gâyelerdir.”²¹

İslâm hukukunda dinî hükümler 5 temel ilkeyi muhafaza etme gayesindedir. Zarûfî maksatlar diye adlandırılan bu ilkeler din, nefis, nesil, akıl ve malın muhafazasına yönelik hükümlerden oluşur.²² Bazı usulcüler bu ilkelere ırz ve haysiyetin korunması²³ ile hürriyet ve

¹² Mâide/5, 6.

¹³ Casir Avde, *Maqasid al- Shariah as Philosophy of Islamic Law*, (London, 2008), 32.

¹⁴ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâli, *el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl*, (Beyrut, Darü'n-Nefâis, 2011), c.1, 172.

¹⁵ Semîh Abdulvehhab el-Cündî, *Ehemmiyyetü'l-makâsıd fi'ş-şerî'ati'l-islâmiyye*, Dimaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1429/2008, 145.

¹⁶ Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus el-Ma'rûf bi'bni'l-Hâcib, *Muntehe'l-vusûl ve'l-emel fi ilmey'l-usûl ve'l-cedel*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), 182.

¹⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul, Bilmen Basım ve Yayınevi, 1999, 200.

¹⁸ Bilmen, *Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 200.

¹⁹ İbn Âşûr, *Makâsıdü'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 7.

²⁰ Vehbe Zuhaylî, *Usûlü'l-Fıkh el-İslâmî*, c. 2. Dimaşk, Daru'l-Fikr, 2006, 307.

²¹ Ahmed er-Raysûnî, *Nazariyyetü'l-Makâsıd 'inde'l-İmâm eş- Şâtıbî*, Kâhire, Daru'l-Kelime, 2015, 7.

²² Ebû İshak İbrahim b. Musa eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakat*, çev. Mehmet Erdoğan, (İstanbul: İz Yayınları, 2015), 5. Baskı, 2/ 17-18.

²³ Şâtibi, *el-Muvafakat*, 47.

eşitlik gibi maslahatları da ekler.²⁴ Cüveynî zarûriyyâtı şöyle tarif eder: “Mânası ve gerekçesi akılla kavranabilen hükümlerdir.”²⁵ Gazzâlî’ye göre, “Beş temel ilkenin korunmasını içeren her şey maslahat; bu beş temel unsur ortadan kaldıran her şey de mefsedet olup, bu mefsedetin giderilmesi de maslahattır.”²⁶ Şâri’in hükümleri koymadaki maksadı insanların maslahatına dayanır. Bu bakımdan maslahat ve makâsîd birbirine yakın kelimelerdir. İbn Abdisselâm makâsîd teorisi hakkında şunu ifade eder: “Şâri’in mesâlihînin edinmesindeki ve mefâsîdin defetmesindeki maksatlarını inceleyen kişi için, hakkında kitap, sünnet veya özel bir kıyas bulunmasa da sözü edilen maslahatın vazgeçilemez ve mefsedetini de yaklaşılamaz olduğuna dair bir kanaat oluşur. Çünkü şer’in idrâki bunu gerektirir.”²⁷ İslâm’ın ana gâyelerini içeren tasnifin temeli mütekkadimîn fukahâsından Cüveynî tarafından atılırken, Âmidî (v. 631/1233), Şâtîbî ve Cüveynî’nin talebesi Gazzâlî olmak üzere bazı usulcüler bu konuları tartışmış ve makâsîdü’ş-şerîayı zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât olarak üç kolda taksim etmişlerdir.²⁸ Makâsîd tasnifinde ilk sırada gelen zarûriyyâtın korunması, toplumun varlığı, düzeni için en önemli değerlerdendir.²⁹ Hukukun gayelerini gösteren İslâm hukukunun delilleri tek tek ele alındığında, bütün genel ilkelerden hukukun temel gayesinin, ümmetin düzenini korumak ve bu düzenin salahiyetinin, ona egemen olanın, yani insanın düzgünlüğü, salahı, aklının, amelinin ve önünde bulunan yaşadığı âlemdeki varlıkların salahını da içerir.³⁰ Bu da insanın doğasına uygun yaşamasıyla mümkündür. İslâm dininin en önemli özelliği fitrata dayalı olmasıdır. Fitrat yaratılıştır, yani Allah’ın her yaratıkta ortaya koymuş olduğu düzendir. İnsanın fitratı, yani insanın zâhiren ve bâtinen, (yani vücut ve akıl olarak üzerinde) yaratıldığı durumdur.³¹ Hukukun gayeleri, bu fitrata uygun ilkeler ortaya koyar. İmam Şâtîbî’ye göre, fitrat durumları insanî yaratılışla ilgilidir, bu insanın nefsinde bulunan ve kabulü kolay olan şeylerdir.³² Teşrînin genel gayesini dikkate aldığımızda, fitratı korumaya ve çiğnenmesinden sakındırmaya yöneldiğini görürüz. Fitratı önemli ölçüde bozmaya yol açan şeyler, hukukta yasaklı ve sakıncalı, fitratı koruyan şeyler de gerekli sayılır.³³ İslâm’ın fitrat dini oluşu, temel esasına göre fitratın Müslümanların eşit olmalarını gerektiren her konuda hukuku, onların eşit olmalarını farz kılar.³⁴ İnsanlar hukukî düzlemde eşittirler. Yaratılış gayesinde, insan oluşta ve fitrat gereği bu dünyada hayat hakkında da eşittirler. Aralarındaki renk, soy, şekil ve ülke farklılıklarının eşit olmalarına etkisi yoktur. Dolayısıyla bu eşitlikten, nefsin korunması, nesebin korunması ve dini yaşama hakkı, aklın, malın ve ırzın korunması gibi sonuçlar doğar.”³⁵

²⁴ Muhammed Sa’d b. Ahmed b. Mes’ud el-Yûbî, Makâsîdü’ş-şerîati’l-İslamiyye ve alâkatuhê bi’l-edilleti’ş-şer’iyye, (Riyad: Dâru’l-Hicre 1998), 180.

²⁵ Cüveynî, Ebû’l-Meâlî Abdülmelik b. Abdillâh, *el-Bürhân fî usûli’l-fikh*. tahk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb, (Katar, 1992), 3. Baskı, 2/602.

²⁶ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *el-Mustasfâ min ilmi’l-usûl* Kahire (Bulak) 1322, I/286-287.

²⁷ İzz b. Abdisselam, *Kavâ’idü’l-ahkâm fî mesâlihi’l-enâm*, Kahire, 1414/1991, 2/189.

²⁸ Ebû’l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Salim el-Âmidî, *el-İhkâm fî usuli’l-ahkâm*, c. 4. 287; Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ Ebû Zehre, *Usûlü’l-fikh* (Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, ts.), 373; Muhammed Mustafa ez-Zuhaylî, *el-Vecîz fî usûli’l-İslâmî* (Dimaşk: Dâru’l-Hayr, 2006), 1/112-114; Muhammed Saîd Ramazân el-Bûtî, *Davâbitü’l-maslahat’i fî ş-şer’ati’l-İslâmiyye*, (Dimaşk: Müessesetü’r-Risâle, 1973), 428-429.

²⁹ Mehmet Aziz Yaşar, “Makâsîdü’ş-Şerîa’nın Teorik Boyutu ve Müstakil Delil Olma Problemi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/2, (2019), 464.

³⁰ Muhammed Tahir b. Aşûr, *İslam Hukuk Felsefesi*, 2022, çev. Mehmet Erdoğan; Vecdi Akyüz, (İstanbul; Rağbet Yayınları, 2022), 189.

³¹ İbn Âşûr, *İslam Hukuk Felsefesi*, 132.

³² Şâtîbî, *Muvafakat*, 302.

³³ İbn Âşûr, *İslam Hukuk Felsefesi*, 136.

³⁴ İbn Âşûr, *İslam Hukuk Felsefesi*, 160.

³⁵ İbn Âşûr, *İslam Hukuk Felsefesi*, 161.

İslâm fihkî mâhiyeti bakımından kendine özgü bir yapıya sahiptir. Din, yaşamdan ayrı bir kurallar bütünü değil bizzat doğru yaşam pratiklerinin kendisidir. İslâm hukukunun sadece insanın insan ile değil, insanın kendisi dışındaki canlılarla ve yaratıcısıyla olan ilişkisini düzenleyen bir yönü de vardır. Zira sadece kontrol mekanizması gibi işleve sahip hukukî düzenlemeler toplum vicdanında karşılık bulamadığı zaman sadece bir yaptırım gücü olarak varlığını sürdürür. Oysa İslâm hukuk mantığında sadece kurallar değil, bu kuralların dayandığı vicdanî ve ahlâkî ilkeler de vardır.³⁶ Hukukun niteliklerinin birinci ve gayelerinin en önemlisi müşâmaha, itidal içinde olmak ve muamelenin kolaylığıdır.³⁷ İslâm'ın yayılmasında, hoşgörünün payı büyüktür, kolaylık insanın fitratında vardır ve insan kolay olana meyleder.³⁸ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurur: “Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız. Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz.”³⁹

İnsanın iyiye yönelip kötülükten uzak durması, gerçek dünyada olduğu kadar sanal dünyada da önemlidir. Dinî hükümlerin gayesi olan 5 temel ilke sosyal medyada da geçerlidir. Makâsîdü’ş-şerîa perspektifinden baktığımızda hukukun reel dünyada insanların refahı için muhafaza ettiği en temel unsurların sanal dünyada da muhafaza edilmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda makâsîdü’ş-şerîa inancın/dinin korunması nefsin/canın korunması, aklın korunması, neslin korunması ve malın korunmasını zarûriyâttan sayar.⁴⁰ Bu temel gayelere dayanarak her Müslüman birey bu ilkeleri benimseyerek yeni medya araçlarını en doğru şekilde kullanmalıdır. Zira İnternet’in ve dolayısıyla sosyal medyanın hukukî sorumluluk çerçevesinde kullanımı ve temel hak ve hürriyetleri koruyan ilkeler ile uyumlu olması, ona meşruiyet kazandırmaktadır.⁴¹

Sonuç olarak, İslâm hukuku gaye olarak fesadın kaldırılmasını ve ıslahî ilke edinmiştir. Zarûrî yararlar, çiğnenmeleriyle düzenin sağlanamayacağı şekilde ümmetin tümünün veya fertlerinin elde edilmesine zarûret içinde olduğu yararlardır.⁴² İslâm hukukunun makâsîdü, İslâm hükümlerinin ardındaki amaçlardır.⁴³ İslâm hukukunda şer’i ameli hükümlerin dinî ve dünyevî gayeleri vardır. Bu noktada makâsîdü’ş-şerîa, insanların maslahatını sağlamak veyahut insanlardan mefsetedi defetmektir.⁴⁴ Bu ilkelerin hem gerçek hayatta hem sanal hayatta benimsenmesi gerekmektedir.

1.2. Makâsîd Aracılığıyla Aklın Korunması

İslâm’da yükümlülük gerektiren her şeyin muhatabı “akıllı insan”dır.⁴⁵ Bu noktada din, kendisinin de doğru anlaşılabilmesi için aklın varlığına, kullanılmasına ve korunmasına büyük önem verir. Zira akıl var ise hukuk vardır. Kişi akıl sahibi ise hak ve borçlara ehil, cezaî olarak da sorumlu sayılır. Akıl, iyi ile kötüyü ayırt etmeyi, maslahatlara, amaçlara ulaşmayı sağlayan bir

³⁶ Nahl, 16/90; Bakara, 2/177; Hucurât, 49/12; Rahmân, 55/7-8.

³⁷ İbn Âşûr, *İslam Hukuk Felsefesi*, 137.

³⁸ İzzeti ebu’l-Fadl, *İslamın Yayılış Tarihine Girişi*, 1984, çev. Cahit Koytak, (İstanbul) 25.

³⁹ Muhammed b. İsmail *el-Buhârî, el-Câmi’u’s-sahîh* (Beyrut: Dâru tavkî’n-necât, 1422/2001), “İlim”, 11.

⁴⁰ İnancın, nefsin, neslin ve malın korunması açısından dijitalleşme konularını içeren makale çalışmalarımız devam etmektedir.

⁴¹ İnternette İnsan Hakları ve İlkeleri için bkz. Muhammed Sabır Fırat. “Hukuk Devleti Açısından İnternette İnsan Hakkı ve Kişilik Haklarına Saldırı Sorunu”, Hacettepe HFD, 5/2 (2015), 106-107.

⁴² Yunus Keleş, *Fesadü’z-Zamanın (Dinî Hassasiyetin Azalmasının) Ahkâmın Değişmesine Etkisi (Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013)*, 40.

⁴³ İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Makâsîdü’ş-şerîati’l-İslâmiyye*, (Tunus, 1978), 183.

⁴⁴ Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdris b. Abdîrahmân el-Mısırî el-Karâfî, *el-Furûk Envâru’l-Burûk fi Envâi’l-Furuk* nşr. Halil Mansur, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, (Beyrut 1998), 294.

⁴⁵ Ali Pekcan, *İslâm Hukuku Felsefesinde Makâsîdü’ş-şerîa*, 3. baskı, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2017, 171.

vasıtaadır.⁴⁶ Aklın fesada uğraması demek insan ilişkilerindeki tasarrufun bozulması demektir. Aklın bozulmasını sadece aklî melekelerin kaybedilmesi olarak düşünmemek gerekir. Büyük bir nimet olarak insana verilen ve onu diğer canlılardan farklı kılan akıl, insana aynı zamanda büyük bir sorumluluk yükler. Hem dinî hem beşerî olarak sahip olduğu sorumluluktan dolayı insana “eşref-i mahlûkât” denir. İnsanın Yaratıcı nezdinde eşref-i mahlûkât olması, sahip olduğu akıldan ziyade, verili aklı kullanması, kötülük olanağına rağmen aklını kullanarak iyiliğe yönelmesi sebebiyledir. İnsan sahip olduğu akıl sebebiyle Yaratıcı’ya, kendisine, doğaya ve çevresine karşı sorumludur. “*Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık.*”⁴⁷ İslâm dini bu âyet ile insanı diğer canlılardan ayırt eden temel özelliğinin akla sahip olması olduğunu söylerken aslında aklını kullananların en şerefli mahluk olması gerektiğini söylemektedir. Nitekim diğer canlılardan ayıran aklî özellik aynı zamanda, diğer canlılara verilmeyen bir görev yükler insana. İnsanın kendisine karşı sorumluluğu çerçevesinde bedenini, ruhunu ve aklını kötü şeylerden muhafaza etmesi gerekmektedir. Allah Kur’ân’da, insana aklını kullanmasını öğütler ve insanı akla zarar verecek şeylerden meneder. Naslarda aklın önemi, doğru şekilde kullanılması ve düşünme faaliyetine çokça vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu bakımdan alkol ve uyuşturucu gibi akıl sağlığına zarar veren maddeler yasaklanmış ve bu yasağı çiğneyenlere ise bazı yaptırımlar uygulanması düzenlenmiştir.⁴⁸ İçkinin yasaklanmasına kıyasla esrar, afyon, morfin, kokain ve eroin gibi hicri 14. asırda kullanılmaları artan uyuşturucuların yasaklanması aklın korunması çerçevesinde ele alınabilir.⁴⁹ “*Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir. Bunlardan kaçın ki kurtuluşa eresiniz!*”⁵⁰ “*Bunda düşünenler için dersler vardır. Düşünmez misiniz? Akletmiyor musunuz?*”⁵¹ “*Bu bir mübarek kitaptır ki onu sana, insanlar âyetleri üzerinde iyice düşünsünler, akıl iz’an sahipleri ondan dersler, öğütler alsınlar diye indirdik.*”⁵² “*(...) İşte bunlarda akıllarını kullanan insanlar için ibretler vardır.*”⁵³

Hz. Muhammed’in (s.a.v.) akla zarar veren içki ile ilgili birçok hadisi vardır. “*Her sarhoş edici haramdır. Çoğu içildiği zaman sarhoş eden şeyin azı da haramdır.*”⁵⁴ “*Allah, içki müptelası olup tövbe etmeyene cennet içeceklerinden içirmez.*”⁵⁵ İslâm ceza hukukunda içkinin yasağının illeti “sarhoş edicilik” olsa da genelde aklın korunması gibi daha umumî bir maslahat ve maksada dayanır.⁵⁶ “*Aklın korunması; düzgün düşünme ve davranış kontrolüne engel olan tüm uyuşturucu-uyarıcı, sarhoşluk verici ve zararlı maddelere karşı bireyin korunması, dolayısıyla toplum düzeninin sağlanmasını ifade eder.*”⁵⁷

⁴⁶ Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzak el- Hüseyinî ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs, Dâru’l-Hidâye, Kahire, 1889, 18.*

⁴⁷ Kur’ân Yolu (Erişim 29 Eylül, 2022), el-İsrâ, 17/70.

⁴⁸ Mehmet Ümütlü, İslâm’da Aklın Korunmasına Yönelik Hükümlerin Temel Dinamikleri, *Ankara International Conference On Scientific Research – IV Nisan 10-11, 2021 / (Ankara 2021) 190.*

⁴⁹ İbn Âşûr, *İslam Hukuku Felsefesi*, 226.

⁵⁰ el-Mâide 5/90.

⁵¹ el-Kasas, 28/51.

⁵² es-Sâd, 38/29.

⁵³ er-Ra’d, 13/4.

⁵⁴ Buharî, “Eşribe”, 4.

⁵⁵ Müslim, Ebü’l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc. Sahîhu Müslim. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. (Kahire: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabîyye, 1991), “Eşribe”, 73.

⁵⁶ Nasi Aslan-Fatma Ünsal, “İslâm ve Batı Dünyasında Kamu Yararı Bağlamında İçkinin Yasaklanması: Mukayeseli Bir Araştırma” *Bilimname*, (2021), 10.

⁵⁷ Ömer Faruk Habergetiren. “İslâm Hukukunda Gözetilmesi Zorunlu Maslahatlar Çerçevesinde İnsan Onuru” *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 3/1, (2019), 163.

Beş temel ilkedен aklın korunması, zarûrî olarak dinin birincil gayelerindedir. Nitekim akli olmayanın dini yükümlüğü söz konusu değildir. Makâsıd ile ilgili istihsan, feth-i zerâi‘, sedd-i zerâi‘, mürââtü’l-hilâf, hiyel ve maslahat delilleri ile bunların çatı kâidesi olarak tanımlanan i‘tibâru meâlâti’l-ef‘âl⁵⁸ delili aklın korunmasına yönelik kısıtlamalar ve hükümler konulmasını sağlamaktadır. Makâsıdı koruyan her şey maslahat, makâsıda zarar veren şeyler mefselettir. Burada önemli olan, Şâri‘in amacına uygun hükümler vermek için öncelikle neyin maslahat neyin mefselet olduğunu doğru tespit etmektir. Zira bu noktada Şâri‘nin değil, kanun uygulayıcısının kendi başına karar vermesi maslahat ve mefseletin göreceli olması sebebiyle Şâri‘in gayesinin göz ardı edilmesine sebep olabilir.⁵⁹ Dolayısıyla nasların hikmetlerini, gayelerini, sırlarını anlamak derinlemesine kafa yormak gereklidir. Yusuf el Karadâvi (v. 2022) bu amaç ve sırlara ulaşmayı, yani fikhü’l-makâsıdı fikh ilmini tasnif ederken en başa yerleştirmektedir.⁶⁰ İslâm hukukunda aklın korunması ilkesi, “akletme”, “tefekür etme” gibi melekeleri muhafaza etmenin yanında, akla “varlık kazandırma” amacına da şâmilidir. Ebû Zehra (v. 1974) aklın vücut kazanmasından maksadı şöyle ifade eder: “Aklın korunmasının birinci amacı, toplum içinde insanın sağlam bir birey olmasını, çevresine iyilik eden, fayda sağlayan bir kişi olmasını sağlamaktır. Çünkü toplum içerisinde yaşayan insanın sahip olduğu akıl sadece o kişiye özel değildir (...)”⁶¹ İmam Şâtîbî, yeme-içme, barınma gibi biyolojik eylemlerin varlık kazandırma açısından aklın ve nefsin korunmasına yönelik şeyler olduğunu ifade eder.⁶² Pekcan’a göre aklın kendisine varlık kazandırmanın fiziki ve biyolojik unsurların sağlanmasıyla olur, bu yönden ‘aklın korunması’ ruh ve beden bütünlüğüne sahip olarak hayatın korunması kapsamına dâhil olur. Aklın korunmasından asıl maksadın ise biyolojik bir korunmadan ziyade ‘düşünme’ eylemi açısından korunması ve geliştirilmesidir.⁶³ Dolayısıyla aklın hem zihinsel olarak aktif hem de temyiz gücünü hâiz olması için muhafazası önemlidir. Bu noktada aklın varlığının sürdürülmesi ve korunması, makâsıd açısından ele alındığında maslahat ilkesini işleterek bir hüküm verebilmek için öncelikle gerçekten bir maslahatın varlığını tespit etmek gerekir. Bu maslahat herhangi bir şer‘î delille ters düşmeyecek, bir yarar sağlayacak veya bir zararı giderip haram giden yolu engelleyecek (sedd-i zerâi‘), özelliklere şâmil olmalıdır.⁶⁴ Bu bağlamda İslâm hukuku açısından dijital medya, ibahâ-i asliyye ilkesi gereğince yasaklanamaz ancak yarar ve zarar dengesi gözetilerek şer‘î ölçüler çerçevesinde kullanılması uygundur.⁶⁵ “Hıfzu’l-akıl” bağlamında alınan tedbirler,⁶⁶ konulan sınır ve yasaklar aklî melekeleri korumanın yanında, insan sağlığını ve onurunu, kamu düzeni ve mülkiyetini korumayı da hedeflemektedir. Bu noktada toplum düzenini bozan her türlü durumda, ahlâkî ve dinî ilkelerin getirdiği sınırlamaların yanında, yasama organı

⁵⁸ “Müctehidlerce, normal durumlarda verilen hükmün makâsıdü’ş-şeriaya aykırı sonuçlar doğuracağı düşünülüyor durumlarda, istihsan, istislah, sedd-i zerâi‘ gibi delilleri kullanmak suretiyle bu hükmün verilmesini engelleyip makâsıdü’ş-şeriaya uygun düşen bir hükmün verilmesini tercih etmektir.” Evren Torbalı - Ali Bakkal, “Mustafa Sabri Efendi’nin İ‘tibâru Meâlâti’l-Ef‘âl Anlayışı”, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3/2, (2022), 177-178.

⁵⁹ Ahmet Yaman, “İslâm Hukuku İlmi Açısından Makâsıd İctihadının veya Gâi/Teolojik Yorum Yönteminin İlkeleri Üzerine”, Makâsıd ve İctihad, (İstanbul: İFAV, 2017), 165.

⁶⁰ Yusuf el-Karadâvi, *Dirâse fi fikhî makâsıdı’ş-şerî‘a*, (Mısır: Dâru’sürük, 2008), 15.

⁶¹ Ebû Zehra, Muhammed, *Tarihu’l-Mezâhibi’l-İslamiyye*, Beyrut, 1989, 308.

⁶² Şâtîbî, *el-Muvâfakat*, 8.

⁶³ Pekcan, Ali. *İslam Felsefesinde Makâsü’ş-Şerîa*, 3. Baskı, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017, 173.

⁶⁴ Şa‘ban, Zekiyyüddîn, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 171-172; Şevket Topal, “İslam Hukuk Düşüncesinde Sedd-i Zerâi‘”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 20/1, (2016), 601.

⁶⁵ Gazzâli, *Şifâü’l-Galîl*, 159.

⁶⁶ Fikhî usulünde “ihtiyât” kavramı da sedd-i zerâi‘ ile ilişkili bir kavramdır. Hıfzu’l-akıl konusunda alınan tedbirler noktasında değerlendirilebilir. Bkz. Yunus Apaydın, “İhtiyât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000) 21/578.

bireyin ve toplumun akıl sağlığına zarar veren konularda hukukî sınırlamalar getirebilir ve müeyyideler uygulayabilir.

2. Dijitalleşmenin Akıl Üzerine Etkisi

Geleneksel fıkıhtaki akıl-maksıd ilişkisine baktığımızda, içkinin ve içki gibi akla zarar veren unsurların yasaklanması şeklinde ele alındığını görmekteyiz. Günümüz fıkıh problemleri (nevâzil fıkıh) bağlamında değerlendirdiğimizde içkinin yanında akla zarar veren en önemli unsurun dijital medya olduğunu söylemek mümkündür. Dijitalleşmenin akli korumayı gerektiren olumsuz etkilerinden önce aslında pratik yaşamda birçok konuda faydasının bulunduğunu söylemek gerekir. Bugün sanala evrilen dünyada bilhassa yapay zekâ çalışmalarının geldiği noktaya baktığımızda dijital fıkıh alanının oluşması da zorunlu bir hal almıştır. Birçok bilginin işlenmesi ile oluşturulan algoritmalar, güncel meselelerde verilen fetvaların çeşitliliğini ve meselelerin farklı açılardan görülmesini sağlayacaktır.⁶⁷

Dijitalleşmeyi ‘aklın korunması’ bağlamında ele aldığımız için dijitalleşmenin hayata getirdiği kolaylıklardan ziyade akli korumasını gerekli kılacak olumsuz etkilerini ele aldık. Dijitalleşme ile özellikle bağımlılık yapan dijital oyunlar veyahut sosyal platformların insanın akli melekelerinin zayıflamasına yol açtığı yadsınamaz. “Akıllı” teknolojik ürünler insanların işlerini kolaylaştırmada olumlu bir izlenime sahip olsa da zihni yetileri körelttiği de bir gerçektir. Sosyal medya doğru kullanılmadığında beden ve zihin üzerine birçok negatif tesire sebep olmaktadır. İnsanın aklını âtil hale getirecek kadar pasifleştiren her türlü meşguliyet insanın akıl sağlığını olumsuz etkilemektedir. Bugün dijital verilere bakıldığında ortalama sekiz saat İnternet kullanımının yaklaşık üç saati sosyal medyada harcanmaktadır.⁶⁸

Yakın zamana kadar sarhoşluk veren maddelerin yasaklanması maksadıyla sınırlı olan aklın muhafazası, günümüzde bilimsel düşüncenin yayılması ve desteklenmesi, ilim aramak için seyahat edilmesi, sürü zihniyetiyle mücadele ve beyin göçünün engellenmesini de içine alacak şekilde gelişmeye devam etmektedir.⁶⁹ Bugün dijital medyada sürü zihniyetiyle hareket edilmesi birçok toplumsal olayı da beraberinde getirmektedir. Nitekim ‘Arap Baharı’nın başlaması ve hızlı bir şekilde Arap dünyasında yayılmasında en büyük etkenin sosyal medya olduğu bilinmektedir.⁷⁰ Sosyal medya kullanıcıları, İnternet ile popüler hale gelen platformlar üzerinden diğer Arap ülkelerindeki aktivistlerle iletişime geçerek bu toplumsal olayın yayılmasında etkin rol oynamışlardır. Sosyal medyada ‘akletme’ye zarar veren unsurlardan olan ‘propaganda’lar insanların neyi amaçladıklarını bilmeden hareket etmelerine sebep olmaktadır. Psikolog Gustave Le Bon’a göre; bireyler kitleleşince anonimleşir ve ilkelleşir. Birey, tek başına iken yapamayacağı şeyleri o kitlenin bir parçası iken rahatça yapabilir, kitlesel bu davranışlar kolayca vandalizme dönüşebilir. Le Bon, kitlenin sahip olduğu duygu ve düşüncelerin bireyin zihnine bulaşması durumunu “sosyal bulaşma” ve “zihni sirayet” olarak açıklar.⁷¹ Örneğin; küresel bir moda markası olan Gucci’nin mankenlerinden olan Armine Harutyunyan adlı mankenin, sosyal medya platformlarında üretilen ve insanlara dayatılan “güzellik” algısına uymadığı için çok ağır eleştirilere ve tahkîr edici yorumlara maruz kalması ve bu durumun toplumsal bir lince dönüşmesi sosyal bulaşma sonucu gerçekleşen bir durumdur. Bu örnek, sosyal medyanın, insanların algıları

⁶⁷ Mehmet Hicabi Seçkiner, “Dijital İctihadın İmkânı Üzerine Önermeler”, *Yapay Zekâ Çağında İslam ve Hukuk*, ed. Yıldray Sipahi, (Burdur: 2022) 56.

⁶⁸ We are Social, Şubat 2022.

⁶⁹ Casir Avde, *İslam Hukuk Felsefesi*, çev. Murat Çiftkaya, (İstanbul: Mahya Yayınları, 2016), 38.

⁷⁰ Ali Korkmaz, “Arap Baharı Sürecinde İnternet ve Sosyal Medyanın Rolü”, *International Symposium on Language and Communication: Research Trends and Challenges*, 2150.

⁷¹ Le Bon, Gustave, *Kitleler Psikolojisi*. Birinci Baskı, Hayat Yayıncılık, (İstanbul: 1997), 6.

üzerinde ne kadar etkili olduğunu bize göstermektedir. Sosyal medya, kullanılan filtreler ile insanlara “kusursuz güzellik” sunmaktadır. “Dismorfofobi” olarak adlandırılan kusursuz güzellik hastalığı dijitalleşme ile artmıştır.⁷²

Dijital medyanın insanın zihinsel melekeleri üzerinde de etkileri vardır. Araştırmalarda özellikle çocukların ve ergenlerin uyku bozukluğunun dijital medya kullanımı ile ilişkilendirildiği görülmektedir.⁷³ Bunun yanında sosyal medyayı yatmadan önce kullanmanın birçok yönden uyku kalitesine ve vücudun sirkadiyen ritmine etki ettiği gözlemlenmiştir. Daha çok uyku kalitesi üzerinde potansiyel etki gündüz vakitlerinde ortaya çıkmaktadır.⁷⁴ Uyku sırasında birden fazla etken tarafından uyarılma hafıza problemlerine ve depresyona sebep olmaktadır. Okulda ve iş yerinde yorgunluk ve üzgün bir ruh hali içerisine ittiği gözlemlenmektedir. Uyku bozukluğu ile ilgili olarak uyanma güçlüğü ve adaptasyon problemleri yaşanmaktadır. Kronikleşen yorgunluk özellikle genç neslin öğrenme verimliliğini ciddi anlamda etkilemekte ve buna bağlı olarak bazı hastalıkların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu da yaşam kalitelerini ciddi anlamda düşürmektedir.⁷⁵ Bunun yanında gece maruz kalınan akıllı telefon ve tabletlerin kısa dalga boylu ışıkları uyku döngüsüne doğrudan etki etmekte; mavi ışıklar uykuyu getiren melatonin hormonunun salgılanmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu da uyku kalitesini bozarak gündüz uyanıklığını azaltmaktadır.⁷⁶

Bir diğer problem de insanların dijitalleşmenin sonucu olarak daha fazla enformasyona ve reklama maruz kalmalarıdır. Sosyal platformlarda sürekli değişen içerikler insanların “gerçeklik” algısını da etkilemektedir. Örneğin, bir sosyal medya fenomeni, bazı kozmetik ürünlerinin hayvanlar üzerinde acı dolu deneyler sonucu üretildiğine dikkat çekmek için -bir dönem popüler olan- tavşan Save Ralph’i⁷⁷ story olarak paylaşırken bir sonraki hikâye paylaşımında aynı kozmetik markalarının reklamını yapmaktadır. Kullanıcılar ise çok hızlı bir duygu geçişi süreci ve zihinsel illüzyon yaşamaktadır. İnsanlar sosyal medyadaki fenomenler aracılığıyla reklamları yapılan ürünleri, bilinçaltında fanı oldukları kişiler ile eşitlemektedirler. Böylece bir ürünü kolaylıkla satın almaktadırlar. Literatürde “Source Credibility”⁷⁸ olarak ifade edilen, “kaynak güvenilirliği modeline” dayanan “fenomen güvenilirliği” kavramı; fenomen diye isimlendirilen kişilerin fikirlerinin önemsenmesini, önerilerinin inandırıcı olmasını, bu kişilerin tarafsız ve gerçek olarak algılanmasını ifade etmektedir.⁷⁹ Dolayısıyla “fenomen güvenilirliği”

⁷² Psikiyatr Mihriban Dalkıran dismorfofobiyi şöyle tanımlamaktadır: “Dismorfofobi bir kişinin vücudunda özellikle yüzünde veya herhangi bir beden bölgesinde var olduğuna inandığı ya da var olan çok hafif ama belli belirsiz hiç gözükmeyen bir kusura odaklanması ve onunla aşırı uğraşmasına verdiğimiz isim. Bu kusurların kötü, çirkin ve uygunsuz olduğunu düşünmek.” Bkz. <https://www.trthaber.com/haber/yasam/kusursuz-guzellik-yoktur-sosyal-medya-vardir-624129.html> (Erişim Tarihi: 20. 10. 2022).

⁷³ Fatih Bal - İpek Okyay, “Dijital Oyunların Çocuklarda Uyku Bozuklukları ile İlişkinin İncelenmesi”, *Ankara; Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2, (2021), 147.

⁷⁴ Xiang-Long Xu - Run-Zhi Zhu Manoj Sharma - Yong Zhao, “The Influence of Social Media on Sleep Quality: A Study of Undergraduate”, *Journal of Nursing and Care*. (China, 2015), 4/3, 6.

⁷⁵ Xiang-Long Xu - Run-Zhi Zhu Manoj Sharma - Yong Zhao, “The Influence of Social Media on Sleep Quality: A Study of Undergraduate”, 6-7.

⁷⁶ Christopher Höhn - Sarah R. Schmid - Christina P. Plamberger, “Preliminary Results: The Impact of Smartphone Use and Short-Wavelength Light during the Evening on Circadian Rhythm, Sleep and Alertness”, (Switzerland; January, 2021), 68.

⁷⁷ Mustafa Eren Akpınar, “Dijital Aktivizm ve Linç Kültürü: Save Ralph Örneği Çerçevesinde Hayvan Hakları Üzerine Bir İnceleme”, İstanbul, (2022), 32.

⁷⁸ Roobina Ohanian, “Construction and Validation of a Scale to Measure Celebrity Endorser’s Perceived Expertise, Trustworthiness and Attractiveness”, *Journal of Advertising*, (Georgia; Emory University, 1990), 19/3, 41.

⁷⁹ İbrahim Avcı - Emel Yıldız, “Fenomenlerin Güvenilirlik, Çekicilik ve Uzmanlık Özelliklerinin Marka Tutumu, Satın Alma Niyeti ve Elektronik Kulaktan Kulağa Pazarlama Üzerindeki Etkileri: Instagram Örneği”, Kocaeli; *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38, (2019), 86.

yanılgısı, kaynaktan gelen mesajı muhatabın herhangi bir denetime tâbi tutmaksızın kabul etmesine sebep olmakta, dijital kullanıcıların muhakeme ve eleştirme yeteneğini köreltmektedir. Bu durumu iletişim sürecinde kodlama- kodaçımı⁸⁰ bağlamında düşünecek olursak kaynaktan gelen mesaj (kodlama), her zaman istenilen şekilde bir kodaçımı ile anlamlandırılmamaktadır. Staurt Hall’a göre kodlama/kodaçımı çerçevesinde mesaj ve mesajın deşifre süreci, baskın, muhalif ve müzakereci olmak üzere üç okuma şeklinde sınıflandırılır.⁸¹ Baskın okuma, bir metindeki mesajı ön kabulle okuyup eleştirmeden olduğu gibi kabul etmeyi ifade ederken, muhalif okuma, metni tamamen önyargı ile okuyup doğru içeriklere sahip olsa bile onu kabul etmememe gibi bir hatalı okumadır. Eleştirel/müzakereci okuma ise, her muhatabın iletişim boyunca maruz kaldığı bilgileri analitik bir süreçten geçirip, zihinsel müzakere ile ele alarak, denetime tabi tutması gereken bir okuma türüdür. Bu noktada medya pedagojisinin önemi ortaya çıkmaktadır. Dijital medya kullanıcıları, müzakereci okuma farkındalığı kazandıklarında zihinlerini dijital medyanın manipülasyonlarına karşı koruyabilmektedirler.

2.1. Dijital Hastalıklar

Bugün dijital dünyada üretilen oyunların insan aklına verdiği zarar Dünya Sağlık Örgütü tarafından da ortaya konulmuştur. DSÖ’nün (Dünya Sağlık Örgütü) 2018’de yayımladığı uluslararası hastalık rehberinde dijital oyunlar; “hazardous gaming (tehlikeli oyun oynama) ve “gaming disorder” (oyun oynama bozukluğu) adıyla hastalık olarak literatüre girmiştir.⁸² Dijital medya hastalıkları olarak adlandırılan hastalıkların başlıcaları şunlardır:

Nomofobi (Nomophobia): Bu terim, cep telefonu fobisi için kullanılan bir kısaltmadır. İlk olarak 2008’de İngiltere Postanesi’nin cep telefonu kullanıcılarının sahip olduğu endişeleri araştırmak için yaptığı bir çalışma sırasında ortaya çıkmıştır.⁸³

Crackberry Bağımlılığı: CrackBerry 2006’da yılın kelimesi olarak bilinmektedir. Amerika’da *Blackberry* kelimesi ile tuvalet, banyo ve yatak da dâhil olmak üzere her yere giden veya cenazede, toplantıda, derste bile telefonlarını sürekli kontrol eden kişilerin Blackberry bağımlılığını ifade etmek için kullanılmaktadır.⁸⁴

Cheesepodding: Yeni medya kullanıcılarının dinleyemeyeceği kadar çok MP3 veya benzer videolar indirmesi ve bunu her fırsatta devam ettirmesi anlamına gelmektedir.⁸⁵

Blog Streaking (Blog İfşacılığı): Bilinmemesi ve yayılmaması herkes açısından faydalı olan bilgileri çevrim içi yayınlama merakına denmektedir.⁸⁶

Hikikomori: Hikikomori, var olunan dünyanın yerine yeni medya üzerinde sosyal hayatlarını yaşayan kişiler için kullanılan Japonca bir kelimedir. Kelimenin anlamı “dünyadan

⁸⁰ Aktarılmak istenen bilginin iletiye dönüştürülmesi; iletinin algılanması, kavranması ve anlamlandırılmasıdır.

⁸¹ Stuart Hall, “Encoding/Decoding.” *Media and Cultural Studies: Keywords*, edited by D. Kellner ve Gigi. Durham, (Australia; Blackwell Publishing, 2006), 172.

⁸² WHO released the 11th revision of the International Classification of Diseases (ICD-11) in mid-2018. <https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/addictive-behaviours-gaming-disorder> (Erişim 11.05.2021).

⁸³ Mustafa Yılmaz - Aynur Köse - Yusuf Bahadır Doğru, “Akıllı Telefonda Yoksun Kalmak: Nomofobi Üzerine Bir Araştırma”, *Online Academic Journal of Information Technology*, 35/9, (Aralık, 2018),637-651, 32.

⁸⁴ Mikail Batu - Handan Güler İplikçi, “Yeni Medya Rahatsızlıkları: Yeni Nesil Medyaya Farklı Bir Bakış”, *Icoae’18 International Conference on Applied Economics and Finance and Extended with Social Sciences*, (Kuşadası, 2018), 643.

⁸⁵ Batu - Güler İplikçi, *Yeni Medya Rahatsızlıkları*, 643.

⁸⁶ Batu - Güler İplikçi, *Yeni Medya Rahatsızlıkları*, 643.

çekilme ve yalnız bir hayat sürmek” olan hikikomori günümüzde gerçek hayat yerine yeni medyada yaşamak anlamında kullanılmaktadır.⁸⁷

FOMO (Fear of Missing Out): Bu rahatsızlık yeni medya kullanıcısının sosyal ağ hesaplarındaki gündemi takip edememesinden ve kaçırmamasından dolayı hissettiği kaygı ve korku durumunu ifade eder.⁸⁸

Myspace Taklitçiliği (Myspace Impersonation): Bu rahatsızlık, 2003 yılında kurulan Myspace sosyal ağındaki sahte hesaplardan adını almıştır. Sosyal ağlardaki kullanıcıların farklı fotoğraf ve bilgiler ile kendisini başka (genellikle hayal ettiği) bir kişi gibi göstermesi ve farklı bir kimlik kullanmasıdır.⁸⁹

Enfornografi (Infomani): Bu kavram kullanıcıların bitmeyen bilgi ihtiyacını dijital ortamda gidermeye çalışmasını ifade etmektedir. İnsanların akıllarına gelen her şeyde yeni medya araçlarına başvurmasıdır. Bazen unutulmuş bir bilgiyi hatırlamak için çaba göstermeden direkt olarak İnternet’ten aramak kişinin zihninin tembelleşmesine sebep olmaktadır.⁹⁰

Ego Sörfü (Egosurfing): “Belli aralıklarla dijital ortamda kendi ismiyle arama yapan ve hakkında dijital ortamda hangi bilgilere ulaşıldığını inceleyen kişilerin yakalandığı rahatsızlıktır.”⁹¹ Sosyal medya narsisistik kişilik bozukluğunu artırmaktadır. Ego sörfü “online narsizm” olarak da isimlendirilmektedir. Kullanıcılar sosyal platformlarda sürekli olarak kendi paylaşımlarına aldıkları beğenileri, yorumları takipleri kontrol etmekte ve bunlar sonucu kendilerine yönelik aşırı beğenme hissini beslemektedirler.⁹²

Siberhondri (Cyberchondria): İnsanların özellikle sağlıkla ilgili konularda İnternet’e başvurması, sahip olduğu hastalık belirtilerini yazarak doktorun teşhisinden önce kendisine teşhis koyma durumudur. Bu durum insanlarda kaygı ve anksiyetenin, en ufak hastalıklarda bile korkularının artmasına sebep olmaktadır.⁹³

Photolurking: İnsanların sosyal medya platformlarında hiç tanımadıkları kişilerin fotoğraflarına dakikalarca bakmalarını ifade etmektedir.⁹⁴ Kullanıcılar bunu yaparken ne kadar vakit harcadıklarını fark edememektedir.

Sonuç

İslâm dini akıllı kullanmak için insanı teşvik eder. Bu noktada insan, aklını ve iradesini özgürce kullanarak yaptığı tüm eylemlerden sorumludur. Aklın varlığının bir neticesi olan bu sorumluluk öncelikle aklın kendi varlığını korumasını gerekli kılar. Nitekim akıl, insanın en basit yaşam pratiklerindeki zihinsel faaliyetlerden en karmaşık düşünsel faaliyetlere kadar kullandığı bir araçtır ve insanın başat görevi onu korumaktır.

Dijital teknolojinin getirdiği faydalar yadsınamayacak kadar çok olsa da kullanımı noktasında formasyon şarttır. Teknoloji ile kullanılan araçlar neredeyse insanın aklıyla yaptığı

⁸⁷ Batu - Güler İplikçi, *Yeni Medya Rahatsızlıkları*, 644.

⁸⁸ Batu - Güler İplikçi, *Yeni Medya Rahatsızlıkları*, 644.

⁸⁹ Batu - Güler İplikçi, *Yeni Medya Rahatsızlıkları*, 645.

⁹⁰ Batu - Güler İplikçi, *Yeni Medya Rahatsızlıkları*, 641.

⁹¹ Tamer Özsoy, “Fastfood’dan Facebook’a: İnternet Bağımlılığı”, Akademik Bilişim’09- XI. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri, 11-13 Şubat, (Şanhurfa; Harran Üniversitesi, 2009), 652.

⁹² Batu - Güler İplikçi, *Yeni Medya Rahatsızlıkları*, 641.

⁹³ Batu - Güler İplikçi, *Yeni Medya Rahatsızlıkları*, 642.

⁹⁴ İbrahim Kısac - Elif Müzehher Şensoy, “Gençlerde Sosyal Medya Algısı ve Kullanma Davranışı”, Mediterranean International Conference on Social Sciences, (Podgorica, 2007), 1/1, 381.

eylemleri yapmakta, bir yandan insanın işini kolaylaştırırken bir yandan da akli melekelerinin körelmesine sebep olmaktadır. Aslında burada temel sorun, her geçen gün daha da gelişerek ortaya çıkan iletişim teknolojisine ait araçlardan ziyade insanın o teknolojik ürünlerle kurduğu ilişkidir. İnsanın merak duygusunu artıracak şekilde düzenlenen akıllı ekranlar teknik olarak kullanıcıları bağımlı hale getirecek şekilde tasarlanmıştır. Akıllı iletişim ürünleri bilinçli kullanıldığında insanın zamandan tasarruf etmesini sağlarken bilinçsiz kullanıldığında daha çok zaman israfına sebep olmaktadır. Bu noktada kişinin farkındalığı ve formasyon alması önemlidir. İnsanı mükemmel bir imaj yaratmaya zorlayan sosyal medyada insanlar beğenilme ve onaylanma dürtüsüyle vakitlerinin büyük bölümünü, kusursuz bir görüntü vermek için harcamaktadırlar. Sosyal medya insanların zihninde zamansızlık hissi yaratarak farkına varmaksızın çok uzun saatler harcamalarına sebep olmaktadır. İnsanlar ortalama üç saat sosyal medyaya vakit harcarken bunun büyük bir kısmını stalking oluşturmaktadır. Stalking bir süre sonra takıntı haline gelmektedir. Bunun yanında sosyal medyada geçirilen uzun saatler sonucu dikkat eksikliği ortaya çıkmaktadır. Dijital sektör, sosyal medya kullanıcılarının ekrana bakma süresini uzatmak için dijital kimlikleri üzerinden ilgi alanlarına göre algoritmalar oluşturularak sınıflandırmalar yapmakta, sanal dünyada attıkları her adıma göre kişisel bir veri oluşturulmaktadır. Böylece geniş bir pazarın müşterisi olan kullanıcılar maddî ve akli olarak zarar görebilmektedirler. Kullanıcıların kademeli olarak ekrana baktıkları süreleri artırmak için sürekli olarak yapılan dijital güncellemeler büyük bir zaman israfıyla birlikte zihni tembelleğe iterek insanların düşünme yetilerine de ket vurmakta, hafıza kirliliğine sebep olmaktadır.

Bilinç düzeyini artırmak için verilen eğitimin dışında dijital kullanıcıların ilişkilerini düzene sokan ve haklarını muhafaza eden hukukî düzenlemeler de gereklidir. Beşerî hukuk, sosyal medyada, insanı, diğer insanlarla iletişimi sonucunda ortaya çıkan zararlara karşı korur ve hukuki sonuç doğuran durumlarda müeyyide uygular. Fıkıh ise, insanı çevresel konumu içerisinde muhafaza etmenin yanında insanın fitratını, akıl ve ruh sağlığını da korumayı hedefler. Yaptığımız araştırmalar sonucunda makâsıdü’ş-Şerîa bağlamında dijital medyada aklın muhafazasının imkânı ve yollarına bakacak olursak; öncelikle Allah’ın tüm insanları yaratırken insana, ruh ve beden sağlığına dikkat etmesi sorumluluğunu yüklediğini görürüz. Nitekim Allah’ın gönderdiği dine muhatap olmanın ilk şartı akıl sahibi olmaktır. Bu noktada akli korumak ve aklın varlığının devam ettirmesini sağlamak için dijital medyanın akla zarar verdiği durumlarda fıkıhın delillerinden mesâlihi mürsele ve sedd-i zerâi’ ilkelerini kullanarak gerekli tedbirler almak mümkündür. Eğer birey kendisine düşen sorumluluğu yerine getirmiyor ve bu konuda zafiyet gösteriyorsa devlet bireyin maslahatını düşünerek gerekli sınırları koyabilir.

Kaynakça/Bibliography

- Akpınar, Mustafa Eren, “Dijital Aktivizm ve Linç Kültürü: Save Ralph Örneği Çerçevesinde Hayvan Hakları Üzerine Bir İnceleme”, İstanbul, 2022.
- Âmidî, Ebü'l-Hasan Seyfüddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim. *el-İhkam fi usuli'l-ahkâm*, Thk. Abdu'r-Râzık Afifi. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, ts.
- Apaydın, Yunus. “İhtiyât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21/577-579. İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Aslan, Nasi - Ünsal, Fatma. “İslâm ve Batı Dünyasında Kamu Yararı Bağlamında İçkinin Yasaklanması: Mukayeseli Bir Araştırma” *Bilimname*, (2021), 7-48.
- Avcı, İbrahim - Yıldız, Emel. “Fenomenlerin Güvenilirlik, Çekicilik ve Uzmanlık Özelliklerinin Marka Tutumu, Satın Alma Niyeti ve Elektronik Kulaktan Kulağa Pazarlama Üzerindeki Etkileri: Instagram Örneği”. *Kocaeli; Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38. (2019), 85-107.
- Avde, Casir. *İslâm Hukuk Felsefesi*. çev. Murat Çiftkaya, İstanbul, 2016.
- Avde, Casir. *Maqasid al- Shariah as Philosophy of Islamic Law*, London, 2008.
- Bal, Fatih - Okyay, İpek. “Dijital Oyunların Çocuklarda Uyku Bozuklukları ile İlişkinin İncelenmesi”. *Ankara; Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2, (2021), 132-153.
- Batu, Mikail - Güler-İplikçi, Handan. “Yeni Medya Rahatsızlıkları: Yeni Nesil Medyaya Farklı Bir Bakış”. (Kuşadası, 2018), 637-651.
- Boynukalın, Ertuğrul. “Makâsidü's-şerî'a”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 27/423-426, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Bûtî, Muhammed Saîd Ramazân. Davâbitü'l-maslahat'i fi's-şerî'ati'l-İslâmiyye. Dimaşk: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1973.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmi 'u's-şâhîh*. (Beyrut: Dâru tavkî'n-necât, 1422/2001).
- Cündî, Semîh Abdulvehhab. *Ehemmiyyetü'l-makâsid fi's-şerî'ati'l-İslâmiyye*, Dimaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1429/2008.
- Cüveynî, Ebü'l-Meâlî Abdûlmelik b. Abdillâh. *el-Bûrhân fi usûli'l-fikh*. thk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb, 2 Cilt. 3. Baskı, Katar 1992.
- Ebû Zehra, Muhammed. *Tarihu'l-Mezâhibi'l-İslamiyye*, Beyrut, 1989.
- Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa. *Usûlü'l-fikh*. Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ts.
- Ebû'l-fadl, İzzeti, *İslâm'ın Yayılış Tarihine Girişi*, çev. Cahit Koçtak, İstanbul, 2003.
- Fırat, Muhammed Sabır. “Hukuk Devleti Açısından İnternette İnsan Hakkı ve Kişilik Haklarına Saldırı Sorunu”, *Hacettepe HFD* 5/2 (2015), 101-115.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *Müstasfâ min ilmi'l-usûl*. Kahire 1322/1904.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *Şifâü 'l-Galîl*, 1405/1985.
- Habergetiren. Ömer Faruk. “İslâm Hukukunda Gözetilmesi Zorunlu Maslahatlar Çerçevesinde İnsan Onuru” *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 3/1, (2019), 150-169.
- Hall, Stuart. “Encoding/Decoding.” *Media and Cultural Studies: Keywords*. edited by D. Kellner - Gigi. Durham, (Australia; Blackwell Publishing, 2006), 163-174.

- Höhn, Christopher, vd. "Preliminary Results: The Impact of Smartphone Use and Short-Wavelength Light during the Evening on Circadian Rhythm, Sleep and Alertness". Switzerland; January, 2021.
- <https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/addictive-behaviours-gaming-disorder> (Erişim 11.05.2021)
- İbn Abdisselam, İzzüddîn Abdülaziz. *Ķavâ'idü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1414/1991.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *İslam Hukuk Felsefesi*. çev. Mehmet Erdoğan, 2022.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Makâsîdü's-şerîati'l-İslâmiyye*. Tunus, 1978.
- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus. *Müntehel vusûl ve'l-emel fî ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- Karadâvî, Yusuf. *Dirâse fî fîkhi makâsîdi's-şerî'a*. Mısır: Dâru'sürûk, 2008.
- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. İdris b. Abdirrahmân el-Mısırî. *el-Furûk envâru'l-burûk fî envâi'l-furuk*. nşr. Halil Mansur, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, 1-4.
- Kazvîni, Ahmed b. Fâris. *MeĶâyîsü'l-luĶa*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- Keleş, Yunus. Fesadü'z-Zamanın (Dinî Hassasiyetin Azalmasının) Ahkâmın DeĶişmesine Etkisi. Erciyes: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Kısaç, İbrahim - Şensoy, Elif Müzehher. "Gençlerde Sosyal Medya Algısı ve Kullanma Davranışı". *Mediterranean International Conference on Social Sciences*, 1/1, (Podgorica, 2007), 379-391.
- Kur'an Yolu*. Erişim 29 Eylül 2022. <https://kuran.diyaret.gov.tr/>
- Korkmaz, Ali. "Arap Baharı Sürecinde İnternet ve Sosyal Medyanın Rolü", International Symposium on Language and Communication: Research Trends and Challenges, 2147-2298.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Ķur'an*. nşr. Ebû İshak İbrâhim, Kahire, 1386/1966.
- Le Bon, Gustave. *Kitleler Psikolojisi*. Birinci Baskı, Hayat Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- Long Xu, Xiang, vd. "The Influence of Social Media on Sleep Quality: A Study of Undergraduate". *Journal of Nursing and Care*. 4/3, (China, 2015), 1-7.
- Müslim, Ebü'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslîm*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1991.
- Ohanian, Roobina. "Construction and Validation of a Scale to Measure Celebrity Endorser's Perceived Expertise, Trustworthiness and Attractiveness", *Journal of Advertising*, 19/3, (1990), 39-52.
- Özsoy, Tamer. "Fastfood'dan Facebook'a: İnternet BaĶımlılığı". *Akademik Bilişim'09 - XI. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri*, 11-13 Şubat, (Şanlıurfa; Harran Üniversitesi, 2009).
- Pekcan, Ali. İslam Felsefesinde Makâsîdü's-Şerî'a, 3. Baskı, İstanbul: RaĶbet Yayınları, 2017.
- Seçkiner, Mehmet Hicabi. "Dijital İctihadın İmkânı Üzerine Önermeler", *Yapay Zekâ ÇaĶında İslam ve Hukuk*, ed. Yıldray Sipahi, 56-74. Burdur: Mehmet Akif Üniversitesi, 2022.
- Şâtîbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa. *el-Muvâfakât*. çev. Mehmet Erdoğan, 5. Baskı, İstanbul: İz Yayınları, 2015.

- Türcan, Talip. “Şeriat”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 38/571-572, Ankara, TDV Yayınları, 2019.
- Topal, Şevket. “İslam Hukuk Düşüncesinde Sedd-i Zerâi”, Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 20/1, (2016), 595-602.
- Torbalı, Evren - Bakkal, Ali. “Mustafa Sabri Efendi’nin İ’tibâru Meâlâtî’l-Ef’âl Anlayışı”. *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/2, (2022), 171-193.
- Ümütli, Mehmet. “İslâm’da Aklın Korunmasına Yönelik Hükümlerin Temel Dinamikleri”, Ankara International Conference On Scientific Research – IV Nisan 10-11, (Ankara 2021), 183-191.
- We are Social, Şubat 2022. <https://wearesocial.com/uk/blog/2022/01/digital-2022-another-year-of-bumper-growth-2/>
- WHO released the 11th revision of the International Classification of Diseases (ICD-11) in mid-2018.
- Yaman, Ahmet “İslâm Hukuku İlmi Açısından Makâsîd İctihadının veya Gâî/Teolojik Yorum Yönteminin İlkeleri Üzerine”. Makâsîd ve İctihad, ed. Ahmet Yaman. İstanbul: İFAV, 2017.
- Yaşar, Mehmet Aziz. “Makâsîdü’ş-Şerî’â’nın Teorik Boyutu ve Müstakil Delil Olma Problemi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/2, (2019), 460-481.
- Yılmaz, Mustafa. vd. “Akıllı Telefondan Yoksun Kalmak: Nomofobi Üzerine Bir Araştırma”, *Online Academic Journal of Information Technology*, 9 Cilt. 2018. 31-47.
- Yûbî, Muhammed Sa’d b. Ahmed b. Mes’ud. *Makâsîdu’ş-şerîati’l-İslamiyye ve alâkatuhê bi’l-edilleti’ş-şer’iyye*. Riyad: Dâru’l-Hicre, 1998.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzak el- Hüseyinî. *Tâcu’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, Dâru’l-Hidâye, Kahire, 1889.
- Zuhaylî, Muhammed Mustafa. *el-Vecîz fî usûli’l-fikhi’l-İslâmî*. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru’l-Hayr, 2. Basım, 2006.